

Հայկական Հարցը

Հայկական
Հարցը

Էդիկ Բաղդասարյան

Հայկական Հարցը

Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը

Հատոր Ա

ISBN : 978-1-927860-14-4

WWW.Edic-Baghdasarian.com

1

Էդիկ Բաղդասարյան

Հայկական Հարցը

Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը

Հատոր Ա

2014
Տորոնտո – Կանադա

ISBN : 978-1-927860-14-4

Բովանդակություն

Ներածական	9
Արեւելքն ընդհանուր	11
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԻ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ	17
ՀԱՅ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ	21
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐ	43
Ա - ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԸ	43
Բ - ՀԱՅ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐՄԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԸ	53
Գ - ԻՐԱՆԱՀԱՅ-ՀՆԴԿԱՀԱՅ ԾՐԱԳՐԸ, ՀՈՎՍԵՓ ԷՄԻՆ	58
ՎԱՐՉԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ 19-Դ ԴԱՐԻ ՍԿԶԲՈՒՄ	66
ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ, ԿՆՔՎԱԾ ԳՅՈՒԼԻՍՏԱՆՈՒՄ 1813 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 12-ԻՆ	74
ԹՈՒՐՄԵՆԶԱՅԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԵՐԻ ՆԵՐԳԱՂԹԸ ՊԱՐՄԱՍՏԱՆԻՅ	93
ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ, ԿՆՔՎԱԾ ԹՈՒՐՄԵՆԶԱՅՈՒՄ 1828 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 10-ԻՆ	95
ԻՆԶՈՒ ՀԱՅԵՐԸ ՑԱՆԿԱՅԱՆ ԹՈՒՐՄԱՓԵԼՆԻ ՊԱՐՄԱԿԱՆ ԽԱՆԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ	105
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԻՍԱՆԿԱԽ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	114
ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԻՔԱԿԱՆ 1828-1829 ԹԹ. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ	123
ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԻՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՄՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ	123
ԱԴՐԻԱՆԱՊՈԼՍԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ	129
ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ, ԿՆՔՎԱԾ ԱԴՐԻԱՆԱՊՈԼՍՈՒՄ 1829 Թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 2-ԻՆ	130
ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒՄ	134
ԵՐԵՒԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆԸ	134
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ	137

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՐԶԸ.....	137
ՂՐԻՄԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	146
ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ, ԿՆՔՎԱԾ ՓԱՐԻԶՈՒՄ 1856 Թ. ՄԱՐՏԻ 30-ԻՆ	159
ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՆՈՐ ՓՈԽԼԸ.....	160
ԱՐԵՒՄՏՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	160
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	162
ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ 1850-1860-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ...	169
1- Զեթթուրնի Ինքնազատության պայմանագրի 1830-50-ական թվականներին	169
2- Զեթթուրնի 1862 թ. Ազատամարտի թվականներին	173
3- Զեթթուրնի Ինքնազատության թվականներին	175
4- Զեթթուրնի Ազատամարտի թվականներին	179
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵԼՈՒՅԹՆԵՐԸ ԱՐԵՒՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.....	189
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 1870-1900 ԹԹ.	196
1-Վարդապետ Բաթալյանի	196
2-Ազգաբնակչության	207
1877-1878 թթ. ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ.....	214
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ.....	214
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՅՔԸ	218
ԱՅՍ ԳՐԶՈՎ Է ՍՏԵՐԱԳՐՎԵԼ ՍԱՆ ՍՏԵՖԱՆՈՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՅՈՒՄԸ	223
ՍԱՆ-ՍՏԵՖԱՆՈՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ	224
ՍԱՆ-ԱՏԵՖԱՆՈՅԻ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ 19 ՓԵՏՐՎԱՐԻ (3 ՄԱՐՏԻ) 1878 Թ.	225
ՀԱՄԱԶԱՅՆԱԳԻՐ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ՍԱՆ-ՍՏԵՖԱՆՈՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՓՈՓՈԽԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ԼՈՆԴՈՆ, 18(30) ՄԱՅԻՍԻ 1878 Թ.....	229
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ԲԵՌԼԻՆԻ ՎԵՀԱԺՈՂՈՎՈՒՄ	232
ԲԵՌԼԻՆԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ԲԵՌԼԻՆ, 1 (13) ՀՈՒԼԻՍԻ 1878 Թ.	233
ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԹԵԽՆԱԿՈՒՄԸ.....	236

ՁինՎԱԾ ՊԱՅՔԱՐԻ ՓՈՒԼ	236
ՁինՎԱԾ ՊԱՅՔԱՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՁԵՒԱՎՈՐՈՒՄԸ	236
ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	238
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	247
ՊԱՇՏՊԱՆ ՀԱՅՐԵՆՅԱՅ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ	247
ԱՐՄԵՆԱԿԱՆ, ԱԶԱՏԱԿԱՆ, ՌԱՄԿԱՎԱՐ, ՎԵՐԱԿԱԶՄՅԱԼ ՀՆՉԱԿՅԱՆ,	
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	249
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ (ՀԺԿ)	252
ՎԵՐԱԿԱԶՄՅԱԼ ՀՆՉԱԿՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ (ՎՀԿ)	254
ՌԱՄԿԱՎԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ (ՌԱԿ)	255
ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՀՆՉԱԿՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ (ՍԴՀԿ)	256
ՀԱՅ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ (ՀՀԴ ԿԱՄ ՀՅԴ)	259
ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	263
ԴՐՎԱԳՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԱՏ-ՈՐՄՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՅ	269
ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ 1890-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ	274
ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱՀԱԼԱԾ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	274
ԿՈՒԿՈՒՆՅԱՆԻ ԽՄԲԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ	276
ՍԱՍՈՒՆԻ 1894 Թ. ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ	280
ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ	284
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ	286
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ	289
ԶԵՅԹՈՒՆԻ 1895 Թ. ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ	289
ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ	293
ՎԱՆԻ 1896 Թ. ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	294
ՍԱՍՈՒՆԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	299
ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՒ	
ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ	305
ՀԱՅԵՐԻ ԶԱՐԴԵՐԸ 1905 Թ.	309
ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ ԵՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ	314
ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ	314

ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԹՐՔԱԿԱՆ ԻԹԹԻՀԱՏ ՎԵ ԹԵՐԱՔՔԻ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵԻՒՆԻՍՏԵՒՆԻ.....	316
ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ	317
ՇՐՋԱՔԵՐԱԿԱՆ ԻԹԹԻՀԱՏ-ԹԵՌԱԳԳԸ-Ի ԵՎ Հ.Յ.ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹՅԱՆ	317
ԱԴԱՆԱՅԻ ԿՈՏՈՐԱԾԸ.....	318
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ 1912-1914 ԹԹ.	323
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԻ ՎԵՐԱԲԱՅՈՒՄԸ	323
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ ԵՒ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԻՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐԸ	325
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏՈՒՄ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ	328
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	328
ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ	332
ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ՍԱԼՈՆԻԿԻ ԳԱՂՏՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԵՐԻ ԲՆԱՋՆՋՄԱՆ ՄԱՍԻՆ	351
ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ.....	353
ԵՂԵՌՆԸ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	353
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԻ ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ԶԱՐԴԵՐԸ	356
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՀՈՒՆԻՑ	359
ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ.....	365
ԴԱՎԱՃԱՆՆԵՐԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	388
ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԸ 1915 Թ.....	398
ՎԱՆԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ	398
ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԸ ՀԱՅ. ԱՅԼ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ	403
ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	408
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ԱՌԱՋԱԴԵՄ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ .	415
ՀԱՅՈՑ (ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ) ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ.....	423

Հոկտեմբերյան Հեղափոխության Հաղթանակը, Իրագրոթյունները Անդրկովկասում եւ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՄ	425
Թո՛րթաՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ԴԵԿՏԵՐ	428
Թո՛րթ-ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1917 Թ. ՎԵՐՋԻՆ ԵՒ 1918 Թ. ՍԿՋԲՆԵՐԻՆ	431
ԵՐՋՆԿԱՅԻ ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԸ, ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ ՔԱՅՔԱՅՈՒՄԸ	431
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՈՐԱՄԻԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ, ԹՈՒՐԹԵՐԻ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄԸ	433
ԲՐԵՍ-ԼԻՏՈՎՍԿԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ՏՐԱՊԵՋՈՆԻ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	435
ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ, ՍՏՈՐԱՐՎԱԾ ԲՐԵՍ-ԼԻՏՈՎՍԿՈՒՄ ՄԻ ԿՈՂՄԻՑ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄՅՈՒՍ ԿՈՂՄԻՑ՝ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ, ԱՎՍՏՐՈ-ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ, ԲՈՒԼՂԱՐԻԱՅԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ 3 ՄԱՐՏԻ 1918 Թ.	437
ՄԻ ԿՈՂՄԻՑ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄՅՈՒՍ ԿՈՂՄԻՑ՝ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ, ԱՎՍՏՐՈ- ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ, ԲՈՒԼՂԱՐԻԱՅԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎԻ ԿՆՔՎԱԾ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՆ ՀԱՐԱԿԻՑ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ 3 ՄԱՐՏԻ 1918 Թ.	440

Վերջ Առաջին Հատորի